

Prof. dr hab. Zbigniew Opacki

Wydział Historyczny Uniwersytetu Gdańskiego

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr. Marekasa Buiki, *Zainteresowania dziedzictwem kulturalnym w Wilnie – badacze i kolekcjonerzy (1864 -1918)*, Kraków 2021, ss. 400.

Praktyka społeczna gromadzenia i kolekcjonowania przedmiotów, które zostały wyłączone czasowo lub na stałe z obiegu majątkowego towarzyszy człowiekowi od zarania dziejów. Racją funkcjonalną jej istnienia, jak ujął to Krzysztof Pomian, teoretyk badań kolekcjonerstwa, jest, ujmując to w dużym uproszczeniu, zapewnienie więzi między światem minionym a współczesnym (K. Pomian, *Zbieracze i osobliwości*, Warszawa 1996, s. 36). Według tegoż badacza, aby uznać dany zbiór za kolekcję, winien on spełniać dodatkowe kryteria, mianowicie podlegać ochronie oraz, co jest istotnym warunkiem konstytutywnym kolekcji, winna być udostępniona oglądowi mieszkańców. „Tylko wtedy, gdy [kolekcje] spełniają ten warunek, stają się pośrednikami między tymi, którzy je oglądają, a światem, który reprezentują” (tamże).

Marekas Buiko przywołał we Wstępie do rozprawy dzieło K. Pomiana, w którym autor omawia dzieje kolekcjonerstwa na świecie, lecz pominął wagę filozoficzno-metodologicznych refleksji, jedynych w swoim rodzaju w literaturze światowej. Nie umniejsza to znaczenia ustaleń faktograficznych poczynionych na kartach obszernego, liczącego 400 stron wydruku dzieła o kolekcjonerstwie wileńskim. Podjęcie się zadania, które wymagało zebrania ogromnej ilości informacji szczegółowych, rozproszonych na łamach prasy oraz w źródłach rękopiśmiennych i literaturze, było samo w sobie wyzwaniem i wymagało ogromnej cierpliwości. Problem badawczy został przez doktoranta trafnie rozpoznany i

zdefiniowany, a przedłożona do oceny rozprawa wypełnia, by użyć nieco żargonowego określenia, istniejącą lukę badawczą. Innymi słowy dokonany przez mgr. Marekasa Bujkę wybór tematu uważam za trafny i uzasadniony.

Podstawą źródłową pracy jest skrzętnie wykorzystana zachowana w zasobach rękopiśmiennych polskich i wileńskich bibliotek naukowych korespondencja, dzienniki, wspomnienia oraz materiały warsztatowe kolekcjonerów. Rola tej kategorii źródeł narracyjnych jest nie do przecenienia w rozpoznaniu środowiska, które z natury rzeczy nie zawsze jest zainteresowane ujawnianiem danych o posiadanych zbiorach, kontaktach czy materialnych wymiarach prowadzonej działalności kolekcjonerskiej. Źródła te pozwoliły również zidentyfikować wielu zapomnianych przedstawicieli środowiska kolekcjonerskiego w Wilnie.

Autor rozprawy skrzętnie wykorzystał prasę z epoki oraz znaczną liczbę tytułów z okresu międzywojnia. Nie od rzeczy będzie dodać, że z racji wieloetnicznego charakteru społeczności wileńskiej, prasa również wydawana była w różnych językach. Wykorzystano polską, rosyjską, litewską zabrakło istotnej dla bez mała ponad jednej trzeciej liczby mieszkańców Wilna prasy żydowskiej. Odnotowuję ten fakt z obowiązku recenzenckiego, nie przesądzając, czy w zakresie badanej problematyki jej kwerenda wniosłaby istotną korektę w obrazie funkcjonowania środowiska. Ponadto, co zostało podkreślone we Wstępie do rozprawy, nieocenione walory informacyjne posiadały publikowane wydawnictwa informacyjne, inwentarze, katalogi, sprawozdania etc. również wykorzystane w pracy.

Wykorzystana obszerna literatura przedmiotu dopełnia wymiar zrealizowanych czynności badawczych M. Buiki. Jej ogląd wskazuje na wielostronne umiejętności poznawcze, doskonałą orientację w dorobku historiografii polskiej, rosyjskiej i litewskiej.

We Wstępie M. Buiko określił ramy chronologiczne pracy na lata po pacyfikacji powstania styczniowego 1863 r. do 1918 r. z ograniczeniem zakresu terytorialnego badanego zjawiska do obszaru Wilna. Oczywiście prawem autora jest

wybór epoki i określenie terytorialnego obszaru badań, to tym niemniej przydałoby się uargumentowanie wybranych cezur z punktu widzenia badanego zjawiska a nie przejętych z periodyzacji dziejów politycznych. Powstanie styczniowe i następujące w wyniku jego klęski czterdziestolecie surowych restrykcji i represji wymierzonych w polski stan posiadania było jednym z najtrudniejszych epok w dziejach porozbiorowych części ziem byłej Rzeczypospolitej, które znalazły się pod panowaniem rosyjskim. W tym względzie przyjęta cezura początkowa pracy dla dziejów politycznych nie budzi wątpliwości. Wpływ wdrożonych przez władze restrykcji na funkcjonowanie środowiska kolekcjonerów wynikał nie tyle z faktu rodzaju ich aktywności społecznej a raczej przynależności do narodu represjonowanego. Po drugie możliwości ekspresji tego środowiska w przestrzeni publicznej również były ograniczone restrykcjami narodowymi, chyba, że kolekcjoner zamierzał złamać niepisane reguły solidarności i publikować w rosyjskiej prasie lub włączyć się w działalność koncesjonowanych rosyjskich organizacji i instytucji kultury.

Autor słusznie podkreślił różnicę w położeniu ludności na terenach bezpośrednio włączonych do Cesarstwa w wyniku rozbiorów w porównaniu do położenia w Królestwie Polskim. W Wilnie i tzw. Kraju Zachodnim język polski został usunięty z przestrzeni publicznej, podczas gdy w Królestwie wychodziła polska prasa i polska książka. Wydaje się jednak, że o wiele ważniejszym był, co zostało podkreślone w rozprawie, brak instytucji naukowych i środowiska naukowego oraz możliwości wymiany informacji naukowej w przestrzeni publicznej. Stosunkowo niski status ośrodka, który pod panowaniem rosyjskim został zdegradowany z pozycji stołecznej do poziomu jednego z prowincjonalnych miast gubernialnych, ośrodka biurokratyczno-garnizonowego, skutkowało jego marginalizacją. Znalazło to wyraz w słabości nowych elit powstałych na bazie wiedzy (intelektualnych) i niewykształceniu się form organizacyjnych właściwych dla

rozwijającego się ówczasie w Europie kolekcjonerstwa w postaci domów aukcyjnych, galerii sprzedażnych, marszandów etc.

Oczywiście nie za wszystko odpowiedzialny był zaborca i realizowana przez niego polityka restrykcji narodowo-kulturalnych. Zauważalnym jej dalekościennym skutkiem było spowolnienie przemian modernizacyjnych, społeczno-gospodarczych, słabość ekonomiczna rodzącej się burżuazji, jej wieloetniczny charakter i utrzymanie się przywództwa tradycyjnych elit arystokratyczno-szlacheckich z charakterystycznym dla nich modelem życia kulturalnego. Mimo podważenia przez carat ekonomicznych podstaw funkcjonowania tej warstwy, funkcjonujące do 1904/1905 r. ograniczenia w zakresie życia społeczno-kulturalnego, petryfikowały tradycyjny model życia mieszkańców pałacu/ dworu, również w zakresie realizacji pasji kolekcjonerskich, o ile one się ujawniły.

M. Buiko dostrzega te uwarunkowania chociaż nie podkreśla ich znaczenia koncentrując się na kwestiach szczegółowych zjawiska kolekcjonerstwa i jego charakteru w Wilnie badanej epoki. Zebrany obszerny materiał uporządkował według kryterium problemowego w postaci czterech rozdziałów. Konstrukcja pracy należy zazwyczaj do kwestii newralgicznych, warunkujących jej odbiór. Można powiedzieć, że przy tak złożonej materii, jaką jest społeczne zjawisko powstawania i funkcjonowania środowiska kolekcjonerskiego, rodzaju, rozmiarów i dróg powstawania kolekcji, funkcjonowania rynku antykwarycznego oraz form udostępniania kolekcji, zarówno widzom, jak i badaczom, wydaje się, że idealnego rozwiązania konstrukcyjnego nie można osiągnąć. Każda zaproponowana struktura pracy będzie miała zalety, jak i pewne mankamenty.

Przyjęte przez autora dysertacji rozwiązanie również nie jest doskonałe, ponieważ informacje o poszczególnych kolekcjonerach oraz charakterystyka ich kolekcji znajdują się w różnych częściach pracy. Przykładowo o zbiorach bibliotecznych M. Straszuna, które stały się podstawą przyszłej wielkiej żydowskiej biblioteki publicznej a następnie największego ośrodka naukowobadawczego w

Europie wschodniej jest jedynie wspomniane w części ostatniej pracy, poświęconej donacjom a nie w rozdziale II, cz. 5.

W moim odbiorze dzieła brakuje rozdziału, w którym zarysowany by został portret zbiorowy środowiska kolekcjonerów wileńskich, a który mógłby stanowić punkt wyjścia do zrealizowanych przez autora analitycznych części poświęconych aktywności publicystyczno-eksperyckiej, stworzonym kolekcjom etc. lub stanowiłby zwieńczenie całej pracy, stanowiąc jej podsumowanie. Z drugiej strony, fakt, że i piszący te słowa ma trudności z jednoznacznym ujęciem konstrukcji pracy i przejrzystą prezentacją wyników badań dowodzi złożoności materii. Chcę jednoznacznie podkreślić, że powyższe uwagi oddają jedynie subiektywne stanowisko recenzenta i nie kwestionują przyjętych przez doktoranta rozwiązań.

Pozwolę sobie pominąć omówienie treści poszczególnych rozdziałów. Z całości zebranego materiału wyłania się szczegółowy obraz społecznej aktywności kolekcjonerskiej w Wilnie w epoce postyczeniowej do 1918 r. Autor dostrzega niejednorodność ram politycznych na przestrzeni tego czasu, zmienność klimatów politycznych warunkujących czy też wpływających na aktywność kolekcjonerską, poczynając od czasu represji i surowych ograniczeń po ich liberalizację na początku nowego wieku, w l. 1904-1905 oraz zupełną zmianę reguł pod niemieckim zarządem wojskowym. Każda z tych faz stwarzała właściwe tylko sobie szanse aktywności w zakresie realizacji pasji kolekcjonerskich lub też udostępniania publiczności.

Mimo prowincjonalnego charakteru ośrodka tradycyjne oraz kształtujące się na bazie wiedzy nowe elity realizowały społeczne praktyki kolekcjonowania artefaktów, które przestały stanowić użytkowe obiekty materialne a stały się wartością pożądaną, ze względu na przypisywane im walory symboliczne. Autor dysertacji przedstawił obszerną listę postaci, które często wydobył z niebytu historycznego. Galeria kolekcjonerów i ich zbiorów, dróg pozyskiwania kolejnych elementów składowych, funkcjonowania rynku – roli antykwariuszy żydowskich, w

których rękach głównie spoczywał obrót „towarem” antykwarycznym, roli naukowo-eksperckiej poszczególnych kolekcjonerów, poczynionych donacji, przedstawiona została w sposób niebudzący wątpliwości. Pod tym względem wartość ustaleń naukowych M. Buiki jest nie do przecenienia.

Drobne w istocie uwagi do treści a raczej konstrukcji pracy nie umniejszają jej walorów informacyjno-naukowych. Z pełnym przekonaniem stwierdzam, że monografia Marekasa Buiki: Zainteresowania dziedzictwem kulturalnym w Wilnie – badacze i kolekcjonerzy (1864-1918) jest dużym osiągnięciem naukowym i spełnia wszystkie wymogi ustawowe stawiane rozprawom doktorskim określone w art.187 Ustawy z dnia 3 lipca 2028 r. – Przepisy wprowadzające ustawę – Przepisy o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz. U. 2018 nr 1669) i ustawy Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce z dnia 20.07.2018 r. (Dz. U. nr 1668 z późniejszymi zmianami). Zwracam się zatem do Rady Dyscypliny Historia na Uniwersytecie Jagiellońskim o dopuszczenie doktoranta do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Gdańsk 2.11.2021 r.

